

לא תחנם או קנה מיד עמיתך

הקדמה ומיקוד

השבוע נעסוק באיסור לא תחנם בימינו, הן ביחס למכירת קרקעות לגויים כחלק מהיתר המכירה בשמיטה, אשר מהווה את הקושי ההלכתי הגדול ביותר לקבל שיטה זו, והן ביחס למצווה זו באופן כללי על שלל היבטיה במדינת ישראל.

לימודנו השבוע מתחלק לששה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: איסור לא תחנם - בחלק זה נלמד את עקרונות איסור לא תחנם המובא בתורה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את דברי הפסוקים מספר דברים (עם פרשנים). לאחר מכן יש ללמוד היטב את דברי הגמ' ע"ז שמהווה את המקור המרכזי ממנו לומדים את יסודות דין לא תחנם (על הירושלמי ניתן לדלג), וכן את התוספות, הרמב"ם והמאירי שבעקבותיה. (על התוספות בערוכין, שו"ע וט"ז ניתן לדלג)

חלק ב: מכירה והשכרת בתים לגויים - בחלק זה נלמד את עקרונות דין לא תחנם ביחס לאיסור מכירת קרקעות ובתים לגויים בא"י. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את הגמ' במסכת ע"ז, וכן את דברי התוספות הגהות מימוניות והרשב"א שעליה (על המנ"ח, שו"ע וש"ך ניתן לדלג)

חלק ג: מכירת דירות לקבוצת גויים - בחלק זה נלמד כהמשך ישיר של חלק ב מהו גדר איסור הקמת שכונות וישובים לגויים בא"י. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה

חלק ד: לא תחנם בגויים שאינן עובדי זרה - בחלק זה נלמד האם איסור לא תחנם שייך גם בגויים שאינם עובדי ע"ז כגון מוסלמים ומהו הקשר בין איסור זה לבין איסור ע"ז. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה (למעט דעת הרמב"ם עליה ניתן לדלג)

חלק ה: לא תחנם "בהיתר מכירה" בשמיטה - לאור כל עקרונות איסור לא תחנם המובאים בחלקים הקודמים, נלמד בחלק זה את היחס בין איסור זה להיתר המכירה עליו למדנו בשבוע שעבר. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הישועות מלכו ואת דברי שו"ת הר צבי (על דברי המנחת שלמה הרב קוק בשבת הארץ ניתן לדלג)

חלק ו: העדפת קניה מיהודי ע"פ קניה מגוי - בחלק זה נלמד את הצד השני של המטבע של הימנעות מקניה מגויים הנלמדת מאיסור לא תחנם - תיעודף של קניה מיהודים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את התשב"ץ, משפטי עוזיאל, ושני המקורות מתשובתו של הרב אבינר בתחומין (על הפסוקים מויקרא, ספרא, ספר החינוך ואהבת חסד ניתן לדלג)

איסור לא תחנם

1. דברים פרק ז א-ב

כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך החתי והגרגשי והאמרי והכנעני והפרזי והחוי והיבוסים שבעה גוים רבים ועצומים ממך: ונתנם יקוק אלהיך לפניך והכיתם החזרם תחרים אתם לא תכרת להם ברית ולא תחנם:

2. תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף יט עמוד ב - דף כ עמוד ב

מתני'. ואין עושין תכשיטין לעבודת כוכבים, קטלאות ונזמים וטבעות; רבי אליעזר אומר: בשכר מותר. אין מוכרין להם במחובר לקרקע, אבל מוכר הוא משיקצץ; ר' יהודה אומר: מוכר הוא על מנת לקוץ. גמ'. מנהגי מילי? אמר רבי יוסי בר חנינא, דאמר קרא: +דברים ז+ לא תחנם, לא תתן להם חנייה בקרקע. האי לא תחנם מיבעי ליה דהכי קאמר רחמנא: לא תתן להם חן! א"כ, לימא קרא לא תחנם, מאי לא תחנם? שמע מינה תרתי. ואכתי מיבעי ליה דהכי אמר רחמנא: לא תתן להם מתנת של חנם! אם כן, לימא קרא לא תחנם, מאי לא תחנם? שמע מינה כולהו... ד"א: לא תחנם - לא תתן להם חן. מסייע ליה לרב, דאמר רב: אסור לאדם שיאמר כמה נאה עובדת כוכבים זו... אין מוכרין להן וכו'. ת"ר: מוכרין להן אילן על מנת לקוץ וקוצץ, דברי ר' יהודה, רבי מאיר אומר: אין מוכרין להן אלא קצוצה; שחת - על מנת לגזוז וגוזז, דברי רבי יהודה, ר"מ אומר: אין מוכרין להן אלא גזוזה; קמה - על מנת לקצור וקוצר, דברי רבי יהודה, ר' מאיר אומר: אין מוכרין אלא קצורה. וצריכא, דאי אשמעינן אילן, בהא קאמר רבי מאיר, כיון דלא פסיד משהי ליה, אבל האי דכי משהי לה פסיד - אימא מודי ליה לר' יהודה, ואי אשמעינן בהני תרתי, משום דלא ידיע שבחיהו, אבל שחת דידיע שבחיהו - אימא מודי ליה לר' מאיר; ואי אשמעינן בהא, בהא קאמר ר' מאיר, אבל בהנך אימא מודי ליה לרבי יהודה, צריכא

3. תלמוד ירושלמי עבודה זרה פרק א הלכה ט

ר"ש רבי אבהו בשם רבי יוסי בר חנינא, גודלת ישראל לא תגדל את הנכרית משם לא תתן עליהם חן

4. תוספות מסכת עבודה זרה דף כ עמוד א

דאמר קרא לא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע - דריש נמי מהאי קרא בסמוך שלא ליתן להם חן ושלא ליתן להם מתנת חנם וסתמא דמלתא מיירי בכולהו עובדי כוכבים וכן משמע בסוגיין בסמוך וקשה דהאי לא תחנם בשבע אומות דוקא כתיב דכתיב (דברים ז) ונשל גוים רבים מפניך החתי וגו' וכתיב לא תכרות להם ברית ולא תחנם ולא תתחתן בהם ובפרק הערל (יבמות דף עו.) מוקמינן ליה בשבע אומות דבגירותן לית להו חתנות וכתיב עוד בתריה בתך לא תתן לבנו ואמרינן בספ"ק דיבמות (דף יז.) ובסוף האומר בקידושין (דף סח: ושם) דלרבנן דלא דרשי כי יסיר לרבות כל המסירין לא ילפינן מהאי קרא שאר אומות למימר דלא תפסי בהו קדושין דהא האי קרא בז' אומות כתיב וכן לא תחיה כל נשמה וי"ל דודאי בכל הנך קראי איכא טעמא רבה דלא מצינן לאוקמינן אלא בז' אומות ולא תחיה כל נשמה ליכא לאוקמי בשאר אומות דבהדיא כתיב בהו והיו לך למס ועבדוך וכן כי יסיר לרבנן דלא דרשי טעמא דקרא סברא הוא לאוקמי בשבע אומות דמסירי טפי וכן לא תתחתן ליכא לאוקמי אלא בשבע אומות שהרי כל שאר אומות מותרין לבא בקהל בגירותן חוץ מאותם שאסר הכתוב מצרי עמוני ומואבי אבל מתנת חנם ונתינת חן וחנייה אין שום טעם לחלק בין שאר עובדי כוכבים לז' עממים

5. רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק י

אף במקום שהתירו להשכיר לא לבית דירה התירו מפני שהוא מכניס לתוכה עבודת כוכבים ונאמר לא תביא תועבה אל ביתך אבל משכיר להן בתים לעשותן אוצר, ואין מוכרין להן פירות ותבואה וכיוצא בהן במחובר לקרקע, אבל מוכר הוא משיקוץ או מוכר לו על מנת לקוץ וקוצץ, ומפני מה אין מוכרין להן שנאמר ולא תחנם לא תתן להם חנייה בקרקע שאם לא יהיה להם קרקע ישיבתן ישיבת עראי היא, וכן אסור לספר בשבחן ואפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריהם שנאמר ולא תחנם לא יהיה להם חן בעיניך, מפני שגורם להדבק עמו וללמוד ממעשיו הרעים, ואסור ליתן להם מתנת חנם אבל נותן לגר תושב שנאמר לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי במכירה ולא בנתינה.

6. בית הבחירה למאירי מסכת עבודה זרה דף כ עמוד א

כבר ידעת כמה החמירה תורה להרחיק עובדי האלילים מארצנו ומגבולנו ומבינותינו ובכמה מקומות האריכה להזהירנו להתרחק ממעשיהם מכאן אמרו לא תחנם לא תתן להם חן ר"ל לשבח ענינם ומעשיהם ואפילו יפי צורתם ותבניתם וכן דרשו מכאן שלא נתן להם חנייה בקרקע כדי שלא להתמיד ישיבתם בינותינו וכן דרשו ממנו שלא ליתן להם מתנת חנם שלא לגזלה למי שאנו חייבים לה ביותר כגון גר תושב והוא בן נח הגמור לקיים שבע מצוות כמו שאמרה תורה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי ומ"מ פ"א בתוספתא דוקא לגוי שאין מכירו או שהיה עובר ממקום למקום אבל אם היה שכנו או חברו מותר שהוא כמוכרן לו הא כל שהוא מן האומות הגדורות בדרכי הדתות ושמודות באלהות אין ספק שאף בשאין מכירו מותר וראוי וכבר אמרו שולח אדם ירך לנכרי:

7. תוספות מסכת עירובין דף סד עמוד ב

וא"ת והיאך נתן ר"ג והא דריש ר"י בסוף פ"ק דע"ז (דף כ.) לא תחנם לא תתן להם מתנות חנם ואע"ג דלעכו"ם המכירו שרי אפילו לר"י דהא מוקמינן כר"י ההוא דשולח אדם ירך לעכו"ם בפסחים בפרק כל שעה (דף כב.) ותניא בתוספתא [דע"ז פ"ג] דאם היא שכינו מותר מפני שהוא כמוכרו לו מ"מ הכא הא אמרינן שלא היה מכירו רבן גמליאל מעולם ויש לומר דשמא לא סבר לה ר"ג להא דר"י אי נמי כיון שהיה העכו"ם מתלווה עמהן בדרך שרי דחשיב כמוכרו לו והא דתניא בהניזקין (גיטין דף סא.) מפרנסין עניי עכו"ם עם עניי ישראל מפני דרכי שלום ההיא נמי שרי משום דרכי שלום.

8. שולחן ערוך יורה דעה סימן קנא סעיף יא אסור ליתן מתנת חנם לעובד כוכבים שאינו מכירו.

9. ט"ז יורה דעה סימן קנא ס"ק ח

שאינו מכירו. - דגם זה נכלל בלא תחנם לא תתן להם מתנות חנם אבל אם מכירו לא הוה עלייהו שם מתנה אלא כמכירה שהרי ישלם גמולו או כבר ישלם לו:

שאלות לעיון והבהרה

חשוב מהי הסיבה שבגינה חלל לומדים מאיסור לא תחנם מספר דינים שלכאורה אין ביניהם קשר ולא מסתפקים בדין אחד הנלמד מדברי התורה בלבד?

מהן הסיבות להכנת הראשונים לאיסור לא תחנם?

מדוע לדעת תוספות באיסור לא תחנם אין כל סיבה לחלק בין ז' עממים לבין שאר אומות?

מכירה והשכרת בתים לגויים

10. תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף כ עמוד ב- כא עמוד א

מתני'. אין משכירין להם בתים בארץ ישראל ואין צריך לומר שדות, ובסוריא משכירין להם בתים אבל לא שדות, ובחו"ל מוכרין להם בתים ומשכירין שדות, דברי רבי מאיר; רבי יוסי אומר: בארץ ישראל משכירין להם בתים אבל לא שדות, ובסוריא מוכרין בתים ומשכירין שדות, ובחוץ לארץ מוכרין אלו ואלו. אף במקום שאמרו להשכיר, לא לבית דירה אמרו, מפני שהוא מכניס לתוכו עבודת כוכבים, שנאמר: +דברים ו +/t/ לא תביא תועבה אל ביתך. ובכל מקום לא ישכיר לו את המרחץ, מפני שהוא נקרא על שמו. גמ'. מאי אין צריך לומר שדות? אילימא משום דאית בה תרתי, חדא חניית קרקע, וחדא דקא מפקע לה ממעשר, אי הכי, בתים נמי איכא תרתי, חדא חניית קרקע, וחדא דקא מפקע לה ממזוזה! אמר רב משרשיא: מזוזה חובת הדר הוא. בסוריא משכירין בתים כו'. מאי שנא מכירה דלא? משום מכירה דארץ ישראל, אי הכי, משכירות נמי נגזור! היא גופה גזרה, ואנן ניקום ונגזור גזרה לגזרה? והא שכירות שדה דבסוריא, דגזרה לגזרה היא, וקא גזרינן! התם לאו גזרה הוא, קסבר: כיבוש יחיד שמייה כיבוש, שדה דאית ביה תרתי - גזרו ביה רבנן, בתים דלית בהו תרתי - לא גזרו בהו רבנן. בארץ ישראל משכירין להם בתים וכו'. מ"ט? שדות דאית בהו תרתי - גזרו בהו רבנן, בתים דלית בהו תרתי - לא גזרו בהו רבנן. ובסוריא מוכרין וכו'. מ"ט? קסבר: כיבוש יחיד לא שמייה כיבוש, ושדה דאית בה תרתי - גזרו בה רבנן, בתים דלית בהו תרתי - לא גזרו בהו רבנן. ובחו"ל מוכרין וכו'. מאי טעמא? כיון דמרחק לא גזרינן. אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה כרבי יוסי. אמר רב יוסף: ובלבד שלא יעשנה שכונה. וכמה שכונה? תנא: אין שכונה פחותה משלשה בני אדם. ולחוש דלמא אזיל האי ישראל ומזבין לחד עובד כוכבים, ואזיל היאך ומזבין לה לתרי! אמר אביי: אלפני מפקדינן, אלפני דלפני לא מפקדינן. אף במקום שאמרו להשכיר. מכלל דאיכא דוכתא דלא מוגרי וסתמא כרבי מאיר, דאי ר' יוסי, בכל דוכתא מוגרי.

11. תוספות מסכת עבודה זרה דף כא עמוד א

אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו וכו' - יש לפקפק על מה היו סומכים בני אדם למכור ולהשכיר בתים לעובדי כוכבים ואף לבית דירה ויש רוצים להביא רא' להתיר מדתניא בתוספתא (פ"ב) כאן וכאן לא ישכיר אדם ביתו לעובד כוכבים מפני שידוע שמכניס לתוכו עבודת כוכבים אפ"ה משכירין להם ארוות ואוצרות ופונדקאות אע"פ שידוע שמכניס לתוכו עבודת כוכבים משמע הטעם משום שמחלק בין מקום שמכניס עבודת כוכבים בקביעות בין שאינו מכניס ובהנך שאומר אינו מכניס עבודת כוכבים בקביעות שרי ולפי זה בעת שהעובדי כוכבים שבינינו אינם מכניסין לבתיהם עבודת כוכבים בקביעות אלא כשיש שם מת או שנוטה למות וגם אותה שעה אינן עובדין אותם מותר אכן משם אין ראייה גמורה כי יש לתלות טעם היתר דארוות ואוצרות דשמא לא אסרה התורה אלא בבית העשויה לדירה דכתיב לא תביא תועבה אל ביתך ולשם אפילו דרך עראי אסור אבל אותם בתים שאינם עשויים לדירה לא אסרה תורה ולהכי שרי ארוות ואוצרות ורבינו חיים כהן היה מביא ראייה להתיר מדגריסין בירושלמי אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו הא במקום שנהגו למכור מוכר אף לבית דירה ומשכיר אף לבית דירה והיה נראה לו הטעם דבחוץ לארץ לא מיקרי ביתך אלא בארץ וקשו בה טובא חדא כי אין נראה לר"י שיגרע ישראל בחוץ לארץ מעובד כוכבים דאפילו למ"ד אין קנין לעובד כוכבים בארץ ישראל בחוצה לארץ מיהא יש לו קנין ועוד קשה לרבי יהודה דגבי מזוזה דכתיב ביתך הכי נמי תימא דמי שיש לו בית בחוצה

12. הגהות מיימוניות הלכות עבודת כוכבים פרק י

מה שאנו אין נזהרין מלהשכיר אר"י דמן התורה אין אסור אלא בבית שהישראל עצמו דר שם ושם אמר קרא לא תביא תועבה אל ביתך כמו גבי מזוזה כדאיתא פרק התכלת אבל להשכיר להם שאר בתים אין אסור אלא מדרבנן ורבנן לא גזור אלא בארץ ישראל אבל בחוצה לארץ לא גזור,

וכן הביא רבינו חיים כהן ראייה מן הירושלמי דאמר אף במקום שאמר להשכיר כו' עד הא מקום שנהגו למכור מוכרין לו אפילו לבית דירה, ספר התרומה:

13. חידושי הרשב"א מסכת עבודה זרה דף כא עמוד א

אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו וכו'. וכתב הראב"ד ז"ל אומר [אני] דוקא שכירות אבל מכירה שרי דכי קא מעייל לביתה דנפשיה קא מעייל וקרא דלא תביא אסמכתא היא ולא איסורא דאורייתא דלא אסרה תורה אלא הכנסת ישראל עצמו אבל גרמא דעל ידי גוי לא ונראה לי שזה מפורש הוא בגמרא דלעיל (ט"ו א') בפרקין בפלוגת' דשכירות אי קניא אי לא קניא אמרינן ת"ש אף במקום שאמרו להשכיר לא לבית דירה אמרו שמכניס לתוכה ע"ז ואי סלקא דעתך שכירות קניא כי קא מעייל לבית' קא מעייל, אלמא כל היכא דאית ביה קנייה גמורה לא איכפת לן דלביתה קא מעייל, ועוד דבהדיא קתני במתני' דלר' מאיר בחוצה לארץ מוכרין להו בתים ולר' יוסי אף בסוריא, וכיון דהתירו למכר, גוי בביתה מאי דבעי עביד, דבשלמא בשכירות כיון דאתני בהדיא לאוקומי בהו חיותא ולמכבש בהו פירי בלחוד אי דאיר בהו מצי מעכב עליה אבל במכירה מצי מזבנה ניהליה מי מעכב עליה.

14. מנחת חינוך מצווה תכו ד

ומבואר בש"ס וברמב"ם כאן דדוקא למכור אסור מן התורה אבל שכירות שרי דלא הוי חנייה בקרקע וצ"ע במוכר לזמן

15. שולחן ערוך יורה דעה סימן קנא סעיפים ה, י

אין מוכרים להם בתים ושדות בארץ ישראל; אבל משכירין להם בתים, ולא שדות. ובסוריא, מוכרים בתים ומשכירים שדות. ובחוצה לארץ, מוכרים אלו ואלו. אף במקום שהתירו להשכיר, לא התירו אלא לאוצר וכיוצא בו, אבל לא לדירה, מפני שמכניס לתוכו עבודת כוכבים בקבע. הגה: והאידיא נהגו להשכיר אף לדירה, כיון שאין נוהגים להכניס עבודת כוכבים בבתיהם. (טור).

16. ש"ך יורה דעה סימן קנא ס"ק יז

כיון שאין נוהגין כו' - קשה דהא חזינן דמכניסים עבודת כוכבים בבתיהן אפילו בקבע ודוחק לומר דכיון דבזמן הזה לאו עובדי עבודת כוכבים הן לא מיקרי אליל שלהם עבודת כוכבים ואפשר בזמן הרב לא היו נוהגים להכניס עבודת כוכבי' בבתיהם בקבע כמו שכתבו הרא"ש וטור בזמניהם אבל לפעד"ג דסמכינן אאידיך שנויא שכתב הרא"ש וז"ל ועוד נהי דלדידן שכירות לא קניה כיון שיד האומות תקיפא ובדיניהם שכירות אלימא כמכר ואף אם נפל ביתו של משכיר אינו יכול להוציאו הוי כמכר עכ"ל וכ"כ ראב"ן דאפי' מכניסים עבודת כוכבים לבתיהם שרי משום דכיון דאותן ישראלים נותנים מס מקרקעות להעובד כוכבים אינו מיוחד הבית לישראל ומביאו הב"ח בתוספות ספ"ק דעבודת כוכבים ד"ה אף במקום כו' מוכח להדיא לשיטת ר"י ור' חיים ולשיטת ה"ר אלחנן שהביאו התו' במסקנתא דאפי' מכניס בתוכו עבודת כוכבים מותר להשכיר בח"ל ע"ש (וכן המרדכי והאגודה הביאו שיטת ר"י ור' חיים בסתם) וכן משמע להדיא בהר"ן ספ"ק דעבודת כוכבים:

שאלות לעיון והבהרה

מהם המצבים בהם מותר למכור או להשכיר בית לגויים לפי דעת הראשונים הלל (תוספות מספר מצבים, הגהות מימוניות, רשב"א ראש המובא בש"ך)

מכירת דירות לקבוצת גויים

17. רמב"ם הלכות עבודת כוכבים פרק י הלכה ג

אין מוכרין להם בתים ושדות בארץ ישראל ובסוריא מוכרין להם בתים אבל לא שדות, ומשכירין להם בתים בארץ ישראל ובלבד שלא יעשו שכונה ואין שכונה פחות משלשה, ואין משכירין להם שדות, ובסוריא משכירין להם שדות, ומפני מה החמירו בשדה מפני שיש בה שתיים, מפקיעה מן המעשרות ונותן להם חנייה בקרקע, ומותר למכור להם בתים ושדות בחוצה לארץ מפני שאינה ארצנו.

18. תוספות מסכת עבודה זרה דף כא עמוד א

אלפני דלפני לא מפקדינן - האי סימנא בעלמא הוא כלומר לכלולי האי לא חיישינן א"נ כיון דאיסור שכונה שלא יבא היזק לישראל קרי ליה מכשול לפני עור.

19. שולחן ערוך יורה דעה סימן קנא

לא ימכור ולא ישכיר לג' עובדי כוכבים ביחד, בשכונות היהודים. אבל לאחד או לשנים, מותר למכור או להשכיר כל מה שירצה, ולא חיישינן שמא ימכור או ישכיר הוא לאחרים.

20. ש"ך יורה דעה סימן קנא ס"ק טו

לא ימכור כו' - אף בחוץ לארץ:

21. ט"ז יורה דעה סימן קנא ס"ק ז

לג' עובדי כוכבים ביחד. - דשמא יארע סכנה לישראלים ע"י כך ח"ו:

שאלות לעיון והבהרה

מהו הטעם לאיסור מכירת והשכרת בתים לגויים באופן פרטי ומהו הטעם לאיסור מכירה והשכרה זו למספר גויים באזור אחד מהי ההשלכה ההלכתית הנובעת כתוצאה משינוי בין הטעמים של הדינים הלל

לא תחנם בגויים שאינן עובדי עבודה זרה

22. ספר החינוך מצוה תכו

מדיני המצוה מה שאמרו זכרונם לברכה [ע"ז ס"ה ע"א] כשאין נותנין להם מתנות חנם דדוקא למי שעובד עבודה זרה, אבל לא למי שאינו עובד עבודה זרה ואף על פי שהוא עומד בגיותו לאכול שקצים ורמשים ושאר כל העבירות כגון גר תושב, דמכיון שקבל עליו שבע מצוות מפרנסין אותו ונותנין לו מתנת חנם. ואמרו זכרונם לברכה [ערכין כ"ט ע"א] שאין מקבלין גר תושב אלא בזמן שהיובל נוגה. ועוד אמרו זכרונם לברכה [גיטין ס"א ע"א] שמותר לפרנס עניי גוים עם עניי ישראל מפני דרכי שלום. ויתר פרטיה מבוארים במסכת עבודה זרה.

23. רמב"ם הלכות מאכלות אסורות פרק יא הלכה ז

גר תושב והוא שקיבל עליו שבע מצות כמו שביארנו יינו אסור בשתייה ומותר בהנייה, ומייחדין אצלו יין ואין מפקידין אצלו יין, וכן כל עכו"ם שאינו עובד עכו"ם כגון אלו הישמעאלים יינן אסור בשתייה ומותר בהנייה וכן הורו כל הגאונים, אבל אותם העובדים עכו"ם סתם יינם אסור בהנייה.

24. טור חושן משפט סימן רמט

אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו

25. בית יוסף חושן משפט סימן רמט

ומ"ש רבינו אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודה זרה. לאו לאפוקי ישמעאלים אלא לאפוקי גר תושב דהיינו שקיבל עליו שבע מצות בני נח וזהו שאנו מצווים להחיותו אבל שאר גוים כלם דין אחד להם:

26. דרכי תשובה סימן קנח סעיף כב (ע"פ ספר מזבח אדמה)

ראינו האידנא שכמה גדולי ישראל מוכרי חצירות לנכרי בא"י, וכמה וכמה חצירות יש בא"י שהיו של ישראל שהם עתה ביד נכרים על ידי מכירה. והביא מכמה מקומות והוכיח דכל איסור זה לא שייך רק בנכרים שבזמניהם, שהיו עובדי עבודה זרה; משא"כ ישמעאלים שבזמננו, שאינם עובדים ע"ז, ליכא למיסר. כי דווקא באיסור ד"לא תחנם", לא ליתן להם מתנת חנם, הוא דשייך גם בישמעאלים, משא"כ בחניות קרקע, למכור להם בתים, לא שייך רק בנכרים שבזמניהם... משא"כ נכרים שבזה"ז שאינם בקיאים בטוב ע"ז, ורק מעשה אבותיהם בידיהם.

תשוב מהו ההבדל בין גוי שאינו עובד לזו לבין גוי שהינו גר תושב לעניין איסור לא תחנם הסבר את מחלוקת הטור וספר החינוך בעניין הלל ומהי הכרעת הל"י בעניין זה

לא תחנם "בהיתר מכירה" בשמיטה

27. שו"ת ישועות מלכו חלק יורה דעה סימן נה

בעסק שמיטה האיך להתנהג שם כי אם יחדלו מלעבוד תשם האדמה ולא יוכל להתקיים בא"י כתבתי לו שיבוא לווארשא ואראה לדבר עמו, והנה אמרתי בפשיטות שטוב להתיר למכור לנכרי ואע"פ שאסור ליתן ולמכור קרקע בא"י כיון שהוא לטובת היישוב פשיטא דאין כאן איסור דלא תחנם בפרט כשמוכר ע"מ להחזיר דמהני בחמץ לא נאסר במתנה ע"מ להחזיר כמש"כ המג"א בשם הרדב"ז ובשביעית בזה"ז דאינו אלא מדרכנו פשיטא דאין להחמיר וזה פשוט.

28. שבת הארץ (הרב קוק) מבוא פרק יב

בענין "לא תחנם", שאסור למכור לגוי קרקע בארץ ישראל, יפה העיר חז מבי דינא הרה"ג ר"ז שך נ"י, די"ל דבגוי שבלא"ה יש לו חניה בקרקע אין התוספת, מה שמוסיפים עליה עתה, אסורה מה"ת; ויותר נכון לפ"ז לבחור בגוי שכבר יש לו קרקע בא"י. אע"ג דיש לומר, שאם יקנה ממנו ישראל הקרקע הקודמת אז הלא תצא החניה מתחת ידו, ונמצא אז שבקרקע זו הנמכרת לו כעת נתנה לו חניה בקרקע, מ"מ יש לומר דבתר השתא אזלינן, ועכשו הוא אינו נותן לו חניה בקרקע, שהרי כבר יש לו מקודם, והוא מקושר לארץ ישראל בלא"ה ע"י קרקע שיש לו מכבר.

29. שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן מ ד"ה אולם נראה

וכן לענין לאו דלא תחנם מסתבר דבזה שהישראל מוכר לעכו"ם עפר א"י המונה בתוך עציץ אינו עובר כלל בלאו זה, ואף אם כבר יש בו בהעציץ זרעים או אילנות שהם חשובים ודאי כאילו גדלו בא"י עצמה, ותנן במס' ע"ז דף י"ט שאין מוכרין להם במחובר לקרקע, מ"מ נלענ"ד דאפשר דכיון שאינם קבועים בארץ שהרי יכולים להעבירם ממקום למקום, אין זה חלוק כלל מזרעים שבעציץ שאינו נקוב דלא נזכר בשום מקום דאסור. וכן מה שרבים נוהגים עפ"י עצת הגאון מוהר"נ הערץ ז"ל האב"ד דעיה"ק יפו להפקיע את השדות ופרדסים מקדושת שביעית, ע"י זה שמוכרין לנכרי את האילנות ע"מ לקוץ אותם עם גוש עפר כדי שיעור יניקתם מן הקרקע כי היכי דניפוק מחששא דלא תחנם, ואם נאמר שגם באילנות הגדלים בעציצים נקובים עוברים משום לא תחנם, לא הועילו כלום בתקנתם.

30. שו"ת הר צבי יורה דעה סימן קכג

ולכאורה כל עיקר הטענה משום לא תחנם, אין זה נוגע להכלל כולו, דאיסור לא תחנם אכתפא דמרא שדיא ורק המוכר עובר על זה ולא הלוקחים והנהנים מהפירות, אך הגאון בעל החזון איש הוסיף בזה דמכיון שלפי הנהוג נעשית המכירה ע"י הב"ד שהמה מוכרים השדות מדין שליחותן של בעלי השדות, ואם יש איסור על עצם המכירה הרי קיי"ל דאין שליח לדבר עבירה והמכירה בטלה ולא עשו ולא כלום במכירה שכזו... וגדול אחד העיר לומר, דבשביל איסור מכירה נאמר אי עביד לא מהני. וזכורני דבתשו' פנים מאירות העלה דבמקום דאעל"מ = דאי עביד לא מהני = מחייב להוציא מאחר שזכה בה, לא אמרינן אעל"מ כדי להוציא מזה שזכה שלא בעבירה, וכן ראיתי להגאון רש"ז מלובלין בעל תורת חסד (בתשובתו שהובאה בספר זכר שמחה סימן רטו), דבאיסור מכירת שדה לגוי לא נאמר אעל"מ. וסברתו, משום דאיסור מכירה לנכרי לא תליא בחלות הקנין לנכרי, דאם מכניס עכו"ם בביתו גם בלי שיהא קנוי לו בתורת קנין שהוא שלו דוקא, דאפילו לא קנה הגוי בקנין אלא שהכניסו באופן שלא יכול עוד להוציא משם ג"כ עובר בל"ת דלא תחנם דלאו בקנין תליא מילתא, ולכן גם אם נאמר דאעל"מ ג"כ עובר בל"ת דלא תחנם ולכן לא שייך לומר אעל"מ דבזה לא יתוקן האיסור ועבירה דעבד עבד וכסברת המהרי"ט גבי שוחט בשבת דלא שייך לומר אעל"מ. ולפי"ז אמרתי דיש להוסיף בסברתו דיש לחלק בה להקל ולהחמיר, דאם יצויר מכירה והקנאה לגוי שיקנה קרקע בא"י אבל הקניה לא תוסיף לו כח ושום אפשרות להגיע עי"ז לידי ישיבת קבע בארץ, יתכן לומר דבכה"ג לא יעבור ישראל המוכר בל"ת, דשרש האיסור באזהרה דלא תחנם לאו בקנין תליא מילתא ורק בגורם לו חניה בארץ זהו שרש האיסור, ולכן בהיתר מכירה שנהגו שמסודר באופן בטוח שמכירה זו לא תביאהו שישתקע בארץ, יתכן לומר דאע"ג שהקנין חל אבל אם הגוי לא יבוא עי"ז לידי ישיבת קבע אין זה איסור שאסרה תורה ואין זה בכלל לא תחנם. ומה שהקשו ע"ז דהא אנן לא דרשינן טעמא דקרא ושום סברא וטעם על המצוה לא יועיל לחדש איזה קולא, י"ל דזה אין טענה נגד סברת הגאון בעל תורת חסד, דלפי הסברו לא אנן הוא דדרשינן טעמא דקרא אלא שבקיה לקרא דאיהו דחוק ודריש טעמא אנפשיה, שהרי לא נזכר בקרא שיש

איסור על עצם הקנין של מכר או מתנה, אלא לא תתן להם חנייה קא אמר רחמנא, א"כ הפסוק בעצמו מכריז שלא נאסר אלא פעולה שמביאה שיהיה להגוי חנייה בארץ אבל אם חנייה אין כאן גם איסור אין כאן, זהו היוצא מדבריו של בעל תורת חסד.

שאלות לעיון והבהרה

הסבר מהם הטעמים שבגינם לא שייך איסור לא תחנם במכירת קרקע לגוי במסגרת היתר המכירה מהן האפשרויות המובאות באחרונים הלל להפוך מכירה זו להיות טובה יותר מבחינת איסור לא תחנם.

העדפת קניה מיהודי ע"פ קניה מגוי

31. ויקרא פרק כה פסוק יד

וכי תקפרו ממכר לעמיתך או קנה מיד עמיתך אל תונו איש את אחיו:

32. ספרא בהר פרשה ג

מנין כשהוא מוכר לא תהיה מוכר אלא לעמיתך תלמוד לומר וכי תמכרו ממכר לעמיתך, ומנין כשהוא קונה לא תהיה קונה מיד עמיתך ת"ל או קנה מיד עמיתך אין לי אלא קרקעות שבהם דיבר הכתוב מנין לרבות דבר המטלטל ת"ל ממכר לרבות דבר המטלטל,

33. ספר החינוך מצוה שלו

ועוד דרשו בזה הכתוב, אם באת לקנות קנה מישראל, שנאמר או קנה מיד עמיתך.

34. שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קנא

כתבת יודע למעלה הדרת כבוד אדונינו שסוחרי תנס עשו הסכמה ביניהם והטילו בה כח חרם שלא יוכל שום אחד מהם למכור שום פרקמטיא לשום יהודי מבעלי החניות עד שיתן היהודי זוז אחד בכל דינר ודינר יתר על מה שמוכרין אותו לישמעאלי הגידו לנו דבר המשפט. תשובה דבר זה לא ניתן להאמין ה"ו לא תעשה זאת בישראל שהרי למכור שוה בשוה מה"ד להקדי' ישראל לעכו"ם מדדרישי' (בספרי) [בספרא] כי תמכרו ממכר לעמיתך כשאתה מוכר מכור לישראל חכירך וכתבו רש"י ז"ל בפירוש החומש ושם מרבה מטלטלין עם הקרקעו' מדכתיב או קנה מיד עמיתך דבר הנקנה מיד ליד והיה נראה שאפי' בפחות מהעכו"ם הוא מזהיר הכתוב שאלו שוה בשוה פשיטא... ומעתה איך עלתה על לב לתקן תקנה של איסור למכור ביותר לישראל מהעכו"ם זה בכלל אל תונו.

35. משפטי עוזיאל חושן משפט מד

מצות חכמים זו היא בנין אב לכל עבודה משותפת של מוכר וקונה, או פועל ובעל הבית, בין שהיא נעשית בצורה של משא ומתן מסחרי או שכירות זמנית שתהיה נעשית בישראל... מצות קדימת עבודה עברית... היא גם אזהרה של חובה שבית דין דנין עליה, ומחייבים את המוכר היצרן בעל הבית והפועל להקדים את אחיהם.

36. תחומין / כרך לב / הרב שלמה אבינר / העדפת עובדים ומוכרים יהודים

שמעתי בשם מרן הרב קוק ששיעור ההוספה לעבודה עברית הוא שלישי. עוד שמעתי שמקורו הוא ממשנה (כלאים ז,ו): "האנס שזרע את הכרם ויצא מלפניו, קוצרו אפילו במועד". ופירש הרא"ש (מובא בכס"מ כלאים ה,יב): אנס שגזל כרם וזרעו, ויצא מלפניו, שהניח הכרם לבעלים, קוצרו אפילו במועד. התירו לו לקצרה במועד אף על פי שאינו דבר האבד, שאין אדם אוסר דבר שאינו שלו. מפני מראית העין התירו... שלא יהא נראה כמקיים כלאים. ולהלן נאמר שם במשנה: "עד כמה הוא נותן לפועלים? עד שלישי". כלומר, אם אינו מוצא פועלים בשכר הקצוב, צריך הוא להוסיף שלישי כדי לזרז את העבודה. מכאן משמע שיש להוסיף שלישי כדי לקיים מצווה על הצד הטוב ביותר, ומכאן למדו שתוספת תשלום בעבור עבודה עברית היא שלישי. גם במקומות אחרים מוצאים אנו תוספת שלישי, כגון "הידור מצוה עד שלישי" (בבלי בבא קמא ט,ב). הרב"צ עוזיאל דחה את הראיה ממשנה זו כי לדעתו זה רק "לענין הוספה על השכר הראוי לפועל", אך אין להצמיד את שכרו של פועל יהודי לשכרו של פועל גוי, אלא יש לקבוע אותו על פי הנצרך לרמת חיים הוגנת. הראשל"צ הרב מרדכי אליהו זצ"ל השיב לשאלתי ששיעור ההוספה הוא עשרים אחוז.

37. אהבת-חסד (לבעל החפץ חיים) שם א ה-ז, יב

ופשוט שהוא הדין אם צריך לשכור איזה דבר למלאכתו, מוטב שישכור מישראל אם התועלת משניהן בשוה... אפילו אם הכנעני מוסיף מעט יותר על המקח, אפילו הכי מוטב למכור לישראל בפחות, וכן הוא הדין לענין קנין, מוטב יותר שיקנה מישראל, אפילו אם יצטרך להוסיף מעט יותר... נראה לי דווקא בדבר שאין מקחו ידוע, אבל בדבר שמקחו ידוע והכנעני רוצה ליתן לו כפי המקח, והישראל רוצה שיוזיל לו המוכר מן המקח, לא צייתה עליו התורה בזה. דאפילו אם לא היה כאן הכנעני, גם כן אין מחוייב להוזיל. וכן לענין אם יכול לקנות מן הכנעני כפי המקח הידוע, והישראל המוכר רוצה שיוסיף לו מעט, אין מחוייב בזה.

38. תחומין / כרך לב / הרב שלמה אבינר / העדפת עובדים ומוכרים יהודים

עוד יש לדון מצד מצוות ישוב הארץ, שהרי כל הנ"ל נכון גם בחוץ לארץ: האם דבר טוב הוא להעשיר גויים על חשבון יהודים, ולחזק את אחיזתם בארץ? ולא עוד אלא שהעסקת גויים או קנייה מהם גורמת לפעמים לפשיטת רגל של מפעלים של יהודים, ולתחרות גדולה ליהודים במציאת עבודה.

מקורות נוספים להרחבה

- אנציקלופדיה תלמודית כרך לד לא תחנם- בערך זה מבואר דין לא תחנם על כל פרטיו ודיניו כדרכה של אנציקלופדיה תלמודית
- תחומין כרך ד- הרב ישראל רוזן- נכרים במדינה יהודית אוטונומיה או פיזור- במאמר זה מבאר המחבר את המדיניות הראויה של ישוב גויים במדינת ישראל ע"י היטמעותם בערים היהודיות או ישובם בערים וישובים נפרדים
- שו"ת ציץ אליעזר חלק י סימן א סעיף עא- בסעיף זה מבאר המחבר את ההבדל בין הושבת גויים בכל חלקי א"י לבין הושבתם בירושלים וכן נושאים נוספים ביחס לאיסור לא תחנם
- שו"ת שבט הלוי חלק ד סימן ריג- בתשובה זו מבאר הרב וואזנר את גדרי ההיתר לתת מתנת חנם לגויים מצד דין לא תחנם
- אהלה של תורה חלק ג סעיף ה- בסעיף זה מבאר הרב יעקב אריאל את האפשרות לבצע היתר מכירה בגבולות עולי מצרים (חבל עזה) ובכך להקל במקצת לפי חלק מהפוסקים על איסור לא תחנם.